

MAJBURIYATLARNI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

Xashimov Ravshan Rayimjonovich
Farg'ona viloyat yuridik texnikumi
"mutaxassislik fanlari" kafedrası
yetakchi o'qituvchisi, 3-darajali yurist

Anotatsiya: Maqolada majburiyatlarning buzilishi va buning uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik, majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik asoslari, fuqarolik-huquqiy javobgarlikning turlari, qarzdorning zararni to'lash majburiyati, qarzdorni javobgarlikdan ozod qilish asoslari, majburiyatning qarzdor va kreditor tomonidan kechiktirilishi oqibatlarini bilan bog'liq masalalarga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: majburiyat, qarzdor, huquqqa xilof harakat, kreditor, fuqarolik-huquqiy javobgarlik, cheklangan javobgarlik, zarar, neustoyka.

Аннотация: В статье уделено внимание вопросам, связанным с нарушением обязательств и гражданско-правовой ответственности за него, основаниям ответственности за нарушение обязательств, видам гражданско-правовой ответственности, обязанностям должника по возмещению ущерба, основаниям освобождения должника от ответственности, последствиям просрочки обязательства должником и кредитором.

Ключевые слова: обязательство, должник, неправомерное действие, кредитор, гражданско-правовая ответственность, ограниченная ответственность, ущерб, неустойка.

Abstract: The article focuses on issues related to the violation of obligations and civil liability for it, the grounds for liability for breach of obligations, types of civil liability, the debtor's obligations to compensate for damage, the grounds for releasing the debtor from liability, the consequences of late obligations by the debtor and the creditor.

Keywords: obligation, debtor, act of delinquency, creditor, civil-legal liability, limited liability, loss, neustoyka.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlik yuridik javobgarlikning mustaqil turi bo'lib, huquqbuzarga nisbatan belgilanadigan sanksiya sifatida, huquqbuzarning

qo‘shimcha mulkiy xarajatni qilishga hamda yangi majburiyatni bajarishga majbur qiladi¹.

Majburiyat yuzasidan qarzdor bo‘lgan shaxs uni butunlay bajarmasligi yoki lozim darajada bajarmasligi, majburiyatni bajarish yuzasidan belgilangan huquq normalariga rioya qilmasligi huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hisoblanib, bu hol majburiyat buzilganligidan dalolat beradi. Ya’ni majburiyat yuzasidan qarzdor shaxs kreditorning subyektiv huquqini buzgan hisoblanadi. Chunonchi, sifatsiz mahsulot (tovar) yetkazib berishda mahsulot sotuvchi tashkilot – qarzdor sifatida huquq normasini, ya’ni, FKning tegishli moddasida ko‘rsatilgan qoidani buzish bilan birga mahsulot oluvchi korxonaning ya’ni kreditor tashkilot qarzdor tashkilotdan shartnomaga muvofiq, sifatsiz mahsulot (tovar)ning o‘ziga topshirilishini talab qila oladi.

Yuqorida aytilganidek, qarzdorning harakatsizligi ham huquqqa xilof hisoblanishi mumkin. Bunday harakatsizlik qarzdorning shunday xatti-harakatidan iborat bo‘lib ko‘rinadiki, bunda qarzdor o‘zi amalga oshirishi lozim bo‘lgan harakatni qilmaydi. Masalan, uy-joy ijarasi shartnomasi bo‘yicha tashkilotning uyida yashovchi fuqaro belgilangan ijara haqini to‘lamasligi bilan Uy-joy kodeksining 69-moddasida belgilangan qoidani buzadi. Shu bilan birga, shartnomaga muvofiq tarzda qarzdordan kvartira haqining o‘z vaqtida to‘lanishini talab qilish huquqiga ega bo‘lgan tashkilotning – ijaraga beruvchining, ya’ni kreditorning subyektiv huquqi ham buziladi.

Bozor munosabatlari sharoitlarida qarzdorning tadbirkorlik qoidalariga zid kelgan harakatlari yoki harakatsizligi, beparvoligi huquq normasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri buzish bilan bog‘liq bo‘lmasa ham, huquqqa xilof hisoblanishi mumkin.

Qarzdorning huquqqa xilof xatti-harakati huquq normalariga rioya qilmaslikni bildirganligi tufayli, chunonchi, qarzdor tomonidan olingan majburiyatning butunlay bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi va shu bilan shartnoma intizomining buzilishi – qonunchilikni buzish deb yuritiladi. Binobarin, shartnoma yuzasidan olingan majburiyatlarning, shuningdek boshqa majburiyatlarning bajarilishini ta’minlashga qaratilgan kurash – aynan shu vaqtning o‘zida qonunchilikka rioya qilish uchun bo‘lgan kurash deb hisoblanadi.

Qonunchilik xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan shartnoma majburiyatlarining buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik lozimligini normalamaydi. Chunki qarzdor tomonidan majburiyatning buzilishi, mazkur subyektlar tomonidan

¹ Egamberdieva N. Fuqarolik-huquqiy javobgarlikning asoslari va shakllari. – Toshkent: TDYUI, 2007. 21-b

shartnoma intizomiga rioya qilmasligi davlat tomonidan belgilangan huquq normalariga rioya qilmaslikni bildiradi. Natijada tashkilotlarning mablag'lari muomalada bo'lishi birmuncha sekinlashadi; qurilishlar, korxonalar va tashkilotlarning izchil, uzluksiz ish olib borishlari buziladi.

Kreditorlar sifatida fuqarolar bo'lganida ham tegishli tashkilotlar o'z zimmalariga olgan majburiyatlarni lozim darajada bajarishlari talab qilinadi.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlik qarzdor tomonidan majburiyatning bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarmasligi hollarini nazarda tutib, qonun yoki shartnomada belgilangan sanksiyalar qo'llaniladi.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlik majburiyatni bajarmagan qarzdor zimmasiga zararni, neustoykani kreditor foydasiga to'lash vazifasini yuklashdan iboratdir.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlik tushunchasi majburiyatdagi sanksiya tushunchasidan birmuncha torroq ma'noda tushuniladi, chunki bunda qarzdorning javobgarligi barcha hollarda faqat mulkiy javobgarlik hisoblanadi. Chunonchi, birovga zarar yetkazish tufayli vujudga keladigan majburiyatlarda zarar etkazuvchi jabrlangan shaxsga yetkazilgan zararining pul bilan hisoblangan miqdorini to'la ravishda to'laydi. Shartnoma bo'yicha olingan majburiyatlarning bajarilmasligi esa kreditorning ko'rgan zararlarni to'latish uchun ham, qarzdordan neustoykaning undirilishi uchun ham asos bo'ladi.

Qarzdorning majburiyatni lozim darajada bajarmasligi, ya'ni majburiyatni shartnoma yoki qonunda ko'rsatilgan shartlarga muvofiq ravishda bajarmasligi, masalan, mahsulotning sifati, topshirish muddati, shartnomaning bajarilish joyi kabi shartlar buzilishidan iboratdir. Majburiyat qarzdor tomonidan butunlay bajarilmasa, kreditor sud orqali majburiyatning majburiy tartibda bajarilishini, birinchi navbatda, albatta real ravishda bajarilishini, agar majburiyat lozim darajada bajarilmagan bo'lsa, uning qonun yoki shartnomada ko'rsatilgan shartlarga muvofiq bajarilishini talab qilishga haqli.

Yuqorida ko'rsatilgan har ikki holatda – majburiyat butunlay bajarilmaganida ham, lozim darajada bajarilmaganida ham, ya'ni ayrim shartlari buzilganida ham kreditor qarzdordan qonun yoki shartnomada nazarda tutilgan mulkiy jarimalarning undirilishini (ya'ni, o'zi ko'rgan zararlarning qoplanishini, neustoykalarining to'lanishini) talab qila oladi. Shu bilan birga, qarzdorni olgan majburiyatlarini bajarish uchun mumkin qadar ko'proq harakat qilishga majbur qiladi.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlikning belgilanishi turli subyektlar o'rtasidagi munosabatlarda shartnoma intizomining mustahkamlanishiga yordam beradi. Binobarin, fuqarolik-huquqiy javobgarlik majburiyatlarning real va tegishli darajada

bajarilishiga yordam berib, katta yuksak tarbiyaviy rol o'ynaydi. Agar majburiyatni bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik natijasida kreditorga zarar yetkazilgan bo'lsa, qarzdor bu zararni to'lashga majbur bo'ladi. FKning 324-moddasida qarzdor majburiyatni bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi tufayli kreditorga yetkazilgan zararni to'lashi shart deb ko'rsatiladi.

FKning 14-moddasi ikkinchi qismida zarar tushunchasi normalangan. Unga asosan zarar deganda, huquqi buzilgan shaxsning buzilgan huquqini tiklash uchun qilgan yoki qilinishi lozim bo'lgan xarajatlari, uning mol-mulki yo'qolishi yoki shikastlanishi (haqiqiy zarar), shuningdek bu shaxs o'z huquqlari buzilmaganida odatdagi fuqarolik muomalasi sharoitida olishi mumkin bo'lgan, lekin ololmay qolgan daromadlari (boy berilgan foyda) tushuniladi.

Kreditorning mulkiy zarariga misol qilib tashkilot tomonidan qilingan ishlarning sifatsiz bajarilishi sababli uni tuzatish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarni yoki shartnomada belgilanmagan muddatda qarzdor tomonidan yuborilgan, masalan, muddatidan oldin yuborilgan mahsulotni saqlash xarajatlaridan kelgan zararni yoxud kreditor tomonidan boshqa tashkilotlarga to'langan jarimalarni ko'rsatsa bo'ladi.

Kiyim tikuvchi atelyening xizmatchisi tomonidan fuqaroga kostyum tikilishida u tomondan topshirilgan materiallarning noto'g'ri bichilishi natijasida ko'rgan zararni kreditor bo'lgan fuqaroning zararlariga misol qilib ko'rsatish mumkin. Ikkinchidan, zarar sifatida kreditor tomonidan olinishi mumkin bo'lgan, ammo qarzdor majburiyatni bajarmagani tufayli olinmay qolgan daromadlar ham misol bo'la oladi. Masalan, kreditor bo'lgan davlat korxonasi qarzdor tashkilotning xom ashyosi o'z vaqtida yetkazib berilishini kechiktirmaganida, majburiyat o'z vaqtida bajarilgani holda olishi mumkin bo'lgan, ya'ni tayyor mahsulotni sotish natijasida olishi mumkin bo'lgan foydaning qarzdor o'z majburiyatini bajarmaganligi sababli olinmagan daromadlari kreditorning ko'rgan zarari hisoblanadi.

Majburiyat huquqida zararining to'la ravishda to'lanishi (qoplanishi) tamoyili belgilanadi. Shu bilan birga, fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarda sud zararining undirilishi tartibini belgilashda har ikki tomonning mulkiy ahvolini, xususan, qarzdorning mulkiy ahvolini e'tiborga olib, majburiyatning bajarilishini kechiktirishga yoki uni bo'lib-bo'lib bajarilishini belgilashga ham haqli. Bu to'g'risida Fuqarolik protsessual qonunining tegishli moddasida qoida belgilangan. Unda alohida hollarda ish bo'yicha hal qiluv qarorini chiqargan sud yoki hal qiluv qarorini ijro etish joyidagi sud ishda ishtirok etuvchi shaxslarning arizasi bo'yicha taraflarning mulki ahvoliga yoki boshqa holatlarga qarab, hal qiluv qarorining

ijrosini kechiktirishga yoki bo‘lib-bo‘lib ijro etishga, shuningdek uni ijro etish usuli va tartibini o‘zgartirishga haqli deb ko‘rsatilgan.

Mutaxassislar aytganidek, faqatgina bevosita zararlar undirilishi kerak, bilvositalari esa undirilishi lozim emas, chunki huquqbuzarlik va ularning yuzaga kelishi o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish huquq tomonidan hisobga olish uchun yetarli emas.

FKning 332-moddasiga asosan majburiyatning ayrim turlari bo‘yicha hamda muayyan faoliyat turi bilan bog‘liq majburiyatlar bo‘yicha qonunda zararni to‘la qoplashga bo‘lgan huquq cheklab qo‘yilishi mumkin (cheklangan javobgarlik). Masalan, yuk tashuvchi transport tashkiloti tashish uchun qabul qilgan mulkni yo‘qotganda, yuzaga kelgan zararni yuk jo‘natuvchiga yoki oluvchiga yo‘qotilgan ashyo qiymati baravarida to‘laydi. Agar yuk zararlantirilgan bo‘lsa, u holda zararlangan yukning qiymati qanchaga kamaygan bo‘lsa, shu summa miqdorida to‘laydi. Holbuki, yuk yuboruvchi yoki yuk oluvchining zararlari faqat yo‘qotilgan yukning qiymati yoki qiymatining kamayishi natijasida kelgan zarardangina iborat bo‘lmay, yana yuklarni saqlash uchun kerakli ombor binolarini ijaraga olish bilan bog‘liq xarajatlardan, xodimlarning bekor turgan davrida ularga to‘langan ish haqidan yuk tashuvchining aybi bilan materiallar va uskunalarning o‘z vaqtida olinmasligi natijasida sodir bo‘lgan boshqa zararlardan iborat bo‘lishi mumkin edi. Ammo transport tashkilotlariga nisbatan cheklangan javobgarlik belgilanganligi sababli keyingi zararlar e‘tiborga olinmaydi.

Cheklangan javobgarlik transport tashkilotlari va ba‘zi boshqa tashkilotlar uchun ham belgilanishi mumkin. Chunonchi, elektr quvvatini yetarli miqdorida yetkazib berolmagan elektr stansiyasi faqat berilmagan elektr quvvati qiymati miqdorida javobgar bo‘lishi mumkin. Tashkilotlar o‘rtasidagi majburiyat munosabatlarida ko‘proq tatbiq etiladigan mulkiy sanksiya – neustoykadir.

Neustoykani undirish uchun faqat qarzdorning o‘z majburiyatini bajarmaganligi ko‘rsatilsa kifoya va bunday majburiyatning bajarilmasligi natijasida yetkazilgan konkret moddiy zarar miqdorini isbotlash talab qilinmaydi.

Agar muayyan majburiyat uchun belgilangan javobgarlik miqdori qonunda aniq ko‘rsatilgan bo‘lsa, bunday javobgarlikni cheklash to‘g‘risida o‘zaro kelishishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Qarzdor tomonidan majburiyatning bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hisoblanadi. Buning uchun umumiy qoida sifatida faqat muayyan asoslar mavjud bo‘lgandagina qarzdorning, ya‘ni majburiyatni buzgan shaxsning mulkiy javobgarlikka tortilishi belgilanadi.

Fuqarolik huquqida, odatda, majburiyatni buzganlik uchun qarzdorning yoki zarar yetkazuvchining javobgarlikka tortilishi uchun quyidagi to'rtta asos bo'lishi ko'rsatilgan:

birinchidan, huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik;

ikkinchidan, zarar yetkazilishi;

uchinchidan, huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik bilan sodir bo'lgan zarar o'rtasida sababiy bog'lanish bo'lishi;

to'rtinchidan, qarzdorning yoki zarar yetkazuvchining aybi mavjud bo'lishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi . – T.: “Ўзбекистон” 2023.
2. Baratov M.X. Davlat mulk huquqi. – T.: TDYUI, 2008. -B.320.
Baratov M.X. Fuqarolik-huquqiy munosabatlar subyekti sifatida davlat ishtirokining nazariy va amaliy muammolari: YUrid. fan. dokt. dis... avtoref. –T.: 2008. -B.48.
3. Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi. –T.: TDYUI, 2009. -B.296.
4. Imomov N. F. Intellektual mulk huquqi. –T.: 2012. -B.270.
5. Imomov N. Fuqarolik huquqida muddatlar va da'vo muddati. Monografiya. –T.: TDYUI, 2005. -B.123.
6. Mualliflar jamoasi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga sharh. 1-jild. – T.: Vektor-press, 2010. -B.816.
7. Nuriddinova SH. YUridik shaxslarning bekor bo'lish usullari. –T.: TDYUI. 2007. -B.80.
8. Oqyulov O. Intellektual mulkning huquqiy maqomining nazariy va amaliy muammolari. –T.: TDYUI, 2004. -B.431.
9. Raxmonqulov H. Bitimlar. –T. TDYUI, 2010. -B.122.
- 10. Электрон таълим ресурслари**
 1. <http://www.lex.uz>
 2. <http://www.senat.uz>
 3. <http://www.parliament.gov.uz>
 4. <http://www.gov.uz>
 5. <http://www.ziyonet.uz>